

УДК 39 (477.52/.62): 930.1

Н. В. Аксьонова
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН СЛОБОЖАНЩИНА В ІСТОРИОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття присвячена огляду наявних історіографічних робіт, які характеризують етнографічні джерела та етапи етнографічного вивчення історико-етнографічного регіону Слобожанщина. Авторка приходить до висновку, що єдиним етнографічним регіоном українців, що не містить цілісного історіографічного дослідження, наразі є Слобожанщина.

Ключові слова: Слобожанщина, етнографічні дослідження, історіографія

Статья посвящена обзору имеющихся историографических работ, которые характеризуют этнографические источники и этапы этнографического изучения историко-этнографического региона Слобожанщина. Автор приходит к выводу о том, что единственным этнографическим регионом украинцев, который не имеет целостного историографического исследования является Слобожанщина

Ключевые слова: Слобожанщина, этнографические исследования, историография

The article provides an overview of the available historiographical works that characterize ethnographic sources and stages of ethnographic study of historical and ethnographic region Slobozhanschina. The author comes to the conclusion that nowadays Slobozhanschina is the only ethnographic region of Ukrainians which requires holistic historiographical research.

Key words: Slobozhanschina, ethnographic research, historiography

Етнографічні джерела і етнологічні дослідження Слобожанщини стають у сьогоденні об'єктом прискіпливої уваги і наукової інтерпретації як істориків, соціологів, мистецтвознавців, музикознавців, філологів, так і безпосередньо етнологів, які обрали предметом свого дослідження цей історико-етнографічний регіон. Історія етнографічних розвідок на Слобожанщині розглядалася в багатьох роботах, які присвячені інституалізації досліджень етносів як в Російській імперії [29; 1], так і в площині українознавчих студій зокрема [13; 14; 17; 12].

У більшості з цих робіт мова йшла про етапи становлення етнографічної думки, а не характеризувався стан дослідження певного регіону. Історіографічний огляд етнографічної спадщини Слобожанщини розглядався здебільшого у площині функціонування певної установи чи діяльності видатної особи.

На відміну від інших історико-етнографічних регіонів України, безпосереднє вивчення процесу етнографічного дослідження Слобожанщини не стало об'єктом наукового пошуку. Майже усі регіони українських земель мають комплексні історико-етнографічні дослідження з історії розвитку етнографічного пошуку на своїх теренах, більшість з цих досліджень дисертаційні. Перерахуємо здобутки вітчизняної науки щодо історіографічних робіт, що присвячені окремим історико-етнографічним регіонам, як то Бойківщина [22], Лемківщина [15], Гуцульщина [3; 18], Полісся [8; 10], Волинь [16], Поділля [4; 5; 7], Буковини [21; 24], Закарпаття [35].

Поряд з історико-етнографічними регіонами історіографічні дослідження намагаються охопити й історико-географічні регіони. Наприклад, дисертаційне дослідження Віри Білоус стосується проблематики етнографічного дослідження українських земель під владою Австро-Угорщини [6]. Дослідженню етнографії Пряшівщини присвячена дисертація Петра Леню [23]. Декілька досліджень містять огляд історіографії українців Степової України [9; 36; 37], усіх етносів Криму [25; 26].

Безумовно, це не повний перелік усіх історіографічних розвідок, які ми маємо щодо вивчення етнографічного дослідження найбільших історико-етнографічних регіонів українців, але потрібно

констатувати появу в останнє десятиліття глибокої зацікавленості темою історії етнографічних досліджень на всій території України. Слобожанщина наразі позбавлена узагальнюючої праці, в якій би систематизувалися наукові доробки з перших етнографічних записів і до новітніх ґрунтовних узагальнюючих праць. Маємо гостру потребу заповнити цю білу пляму щодо узагальнення етапів і напрямів етнографічних досліджень Слобожанщини. Більшість наявних статей і дисертаційних досліджень, що містять огляд історіографії проблеми, торкаються здебільшого окремих регіонів краю або окремих напрямів етнографічного дослідження [2]. Це ніяким чином не створює цілісної картини етапів й поступів етнографічного дослідження Слобожанщини.

Першою історіографічною розвідкою з етнографії Слобожанщини став огляд праці Г. Калиновського, що неодноразово передруковувалася, «*Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, также и в великороссийских слободах, населенных малороссами, употребляемых, сочиненное Григорием Калиновским*» (1777 р.) Володимиром Горленком. Він у статті «*Сто семь лет южнорусской этнографии*» високо оцінив і відніс її до перших праць саме з української етнографії [11].

Вдалою спробою розпочати комплексне дослідження цієї проблеми потрібно вважати кандидатську дисертацію Миколи Дяченка «*Этнографические исследования Слободской Украины в XVIII – первой половине XIX ст. (Историко-этнографическое исследование)*» [20]. Дисертаційне дослідження торкалося тільки початкового етапу дослідження краю. Безумовно робота не вирішила усіх білих плям етнографічного дослідження регіону, навіть в рамках досліджуваного періоду.

Більш широко поглянути на формування етнографічних знань щодо Слобожанщини автор спромігся у своїй невеликій розвідці, що довгий час була чи не єдиним дослідженням з історіографії етнографічної спадщини краю [19].

Найновітнішому періоду проведення етнографічних розвідок на території Слобожанщини присвячено одразу дві статті, які перегукуються між собою Наталії Олійник [27] і Валентини Сушко [32]. Перша з робіт подає історію утворення Спільки етнологів та фольклористів м. Харкова, започаткування ними експедиційної роботи, просвітницької та педагогічної роботи серед школярів. У роботі Валентини Сушко подається коротка історія етнографічних досліджень на терені регіону в XIX і XX ст. Вона детально зупиняється на експедиційних дослідженнях останніх 20 років, що були проведені як Спількою етнологів та фольклористів м. Харкова (розглядається кожна з експедицій «Муравський шлях» та опубліковані матеріали експедицій), так і виїзних експедицій Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України (1996, 2001, 2003 рр.). Виходячи з цього, дослідницею піднімається проблема створення загальної бази даних щодо етнографічної спадщини Слобожанщини [32, с. 32].

Усіх періодів дослідження Слобожанщини торкається ще одна ґрунтовна стаття Валентини Сушко [33]. Ця робота стала першою спробою узагальнити відомості щодо етнографічних пошуків на Слобожанщині від перших спроб до сьогодення на усій її території. Оскільки поставлена мета виходить за межі розміру статті, то робота носить есеїстично-описовий характер і не охоплює усі сторони етнографічно-етнологічних досліджень Слобожанщини. Не дивлячись на заявлену тему, дослідниця розглядає у своїй роботі здебільшого етнографічну джерельну базу Слобожанщини і не критикує аналітично-етнологічні роботи. Потрібно відзначити, що в статті вперше аналізуються історіографічні дослідження Миколи Дяченка. Дуже поверхово означаються етапи етнологічного вивчення краю, в яких подаються критично-аналітичні роботи, що характеризують джерела з етнографії слобожан, як то «*Этнографические исследования Василия Федоровича Зуева*» Миколи Степанова [31]. Приділялася увага видатним етнографам-аматорам Петру Іванову та Василю Бабенку, але без жодного посилання на наукове опрацювання їхньої діяльності. Надається поверхова оцінка діяльності таких інституцій як ХІФТ, зокрема Етнографічному музею при товаристві, Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, Науково-дослідчої катедри історії культури України ХІНО, експедиції «Муравський шлях» (без посилання на дослідження), в яких докладно вивчаються етнографічні доробки цих установ. Під час вивчення сучасного стану етнологічних досліджень Валентина Сушко робить висновок, що «*значним недоліком етнографічних студій на Слобожанщині є відсутність спеціальної профільної наукової установи в регіоні*» [33, с. 138].

Негативною тенденцією сучасних історіографічних досліджень є те, що етнологи Слобожанщини впевнено вважають себе першопрохідцями в терені етнографічної спадщини краю і нехтують посиланнями на праці своїх попередників.

Наприклад, історіографія етнографічних досліджень XVIII ст. стала об'єктом прискіпливої уваги Оксани Ятищук [37]. У своїй роботі вона констатує актуальність поставленої проблеми історичного вивчення досліджень XVIII ст., але розглядає її в контексті виключно джерелознавчого огляду, нехтуючи не тільки доробком з історіографії Миколи Дяченка [20], а й більшістю ґрунтовних досліджень, які характеризують джерела з етнографії Слобожанщини XVIII ст. [30]. Не містить історіографічного огляду й інша стаття цієї дослідниці *«Дослідження з етнографії Слобожанщини у XVIII ст.»*, в якій зазначається, що праці науковців з приводу етнографічного дослідження Слобожанщини до сьогодні «*обмежувалися лише короткими бібліографічними оглядами, бібліографічними описами та розглядом окремих етнографічних публікацій*» [37, с. 310].

З поверхово-описовим поглядом на проблему ми стикаємося у статті цієї ж таки дослідниці *«Етнографічне дослідження Слобідської України в першій половині XIX ст.»* [40, с. 245-247]. Стаття подає детальну оцінку етнографічного доробку на терені слобожанської етнографії Василя Каразіна, Олександра Склабовського, Олександра Дмитрюкова (не розглядається при цьому його *«Опис демонологии малоросиян»*, Ізмаїла Срезневського). У своєму дослідженні авторка оминає критичні зауваження щодо наукової діяльності останнього з боку Володимира Гнатюка і Катерини Грушевської, не спирається у своїй роботі на жодне сучасне дослідження етнографічної спадщини усіх цих дослідників. Історія етнографічного дослідження Слобожанщини доведена лише до першої третини XIX ст. Також О. Ятищук робить висновок про науковий рівень етнографічних джерел Слобожанщини початку XIX ст. як таких, яким притаманна *«побутуюча у цих дослідженнях форма викладення культурно-побутового матеріалу у виді розповіді, простого опису значно принижувала науковий бік цих досліджень»* [40, с. 247].

Окремішню пані Ятищук досліджує в якості етнографічного джерела (без оформлення посилань) публіцистичні твори Григорія Квітки-Основ'яненка як то *«О слободских полках»*, *«Основание Харькова»*, *«Татарские набеги»*, особливо цикл статей про Харківську губернію *«Сведения о Харьковской губернии»* і не пропонує ознайомитися з вельми потужними науковими доробками щодо етнографізму творчості письменника. Відсутність у цій історіографічній статті огляду діяльність попередників на терені вивчення питання етнографічної спадщини Григорія Федоровича досить дивне, оскільки сама авторка є поважним етнологом-дослідником творчості Квітки-Основ'яненка [41].

Дуже схожа за своїм матеріалом із попередньою інша стаття цієї ж авторки *«Розвиток етнографічних знань Слобідської України в XIX ст.»* [39]. У ній дослідниця нехтує посиланнями на роботи, що вже відкривали для наукового загалу цю тему, до того ж без ґрунтовних пояснень огляд опублікованих джерел з етнографії Слобожанщини XIX ст. доводиться лише до праці Вадима Пассека *«Очерк Харьковской губернии»* (1839), зовсім оминається характеристика доробку Григорія Квітки-Основ'яненка.

Справжнім проривом мала би стати стаття Олени Піскун із заявленою назвою *«Основні етапи й аспекти дослідження історико-етнографічного регіону «Слобожанщина»»*, але авторка висвітлює чомусь не етапи етнографічного дослідження, а розглядає хвилі заселення цього історико-етнографічного регіону. Вельми уривчасто і непослідовно дослідниця згадує своїх попередників на терені етнографії Слобожанщини, зокрема характеризується доробок лише М. Сумцова та Д. Багалія, натомість дослідження інших науковців проходять повз увагу дослідниці. Авторка не подає жодного посилання на новітні етнографічні дослідження Слобожанщини. У статті не розмежовуються історичні та етнографічні дослідження, знехтувано історіографічними працями, що торкаються етапів етнографічного дослідження Слобожанщини, окрім однієї з робіт Валентини Сушко [28].

Маємо констатувати, що на цих зовсім неповних розвідках з історії етнографічного вивчення Слобожанщини і закінчується науковий пошук у напрямі опису етнографічного дослідження Слобожанщини як цілісного історико-етнографічного регіону. Попри наявні недоліки й помилки,

маємо констатувати, що короткі історіографічні статі Валентини Сушко щодо етнографічних досліджень Слобожанщини наразі є найвагомішими та найповнішими з наявних. Такий стан речей вимагає повноцінного наукового комплексного дослідження як джерельної бази етнографічного доробку Слобожанщини, так і ретельного огляду надбання кожного із слобожанських етнографів.

Література

1. Азадовский М. К. История русской фольклористики. В 2 т. Т. 2 / М. К. Азадовский. – М., 1963. – 363 с.
2. Аксьонова Н. В. «Українська» та «російська» Слобожанщина: політичні кордони історико-етнографічного регіону / Н. В. Аксьонова // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 33. – С. 113-119.
3. Арсенич П. І. Історіографія етнографічного дослідження Гуцульщини // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 10-22
4. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 20-30
5. Батирева І. М. Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.05 – етнологія / І. М. Батирева. – К., 2006. – 16 с.
6. Білоус В. Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. / В. Білоус. – Л. : Ахіл, 2000. – 187 с.
7. Божко Л. М. Етнографічні дослідження Поділля у 20м-30-х роках XX ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 – етнологія / Л. М. Божко. – К., 2010. – 20 с.
8. Бондарчик В. К. Полесьє в историографических исследованиях и источниках / В. К. Бондарчик, Е. И. Матейко // Полесьє. Матеріальна культура. – К., 1988. – С. 8-27.
9. Гасиджак Л. І. Процеси трансформації етнокультури українців Донеччини (кінець XX – початок XXI ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Л. І. Гасиджак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
10. Гілевич І. Українська етнографічна наука у першому воєнному десятилітті та польові дослідження Полісся / І. Гілевич // Вісник Львівського університету. Сер. Історична. – 2008. – Вип. 43. – С. 34-53
11. Горленко В. Сто сем лет южнорусской этнографии / В. Горленко // Киевская старина. – 1884. – № 3. – С. 505-507
12. Горленко В. Ф. Історія української етнографії / В. Ф. Горленко, Р. Ф. Кирчів. – К., 2005. – 400 с.
13. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В. Ф. Горленко. – К., 1964. – 248 с.
14. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии кон. XVIII – первой половины XIX ст. / В. Ф. Горленко. – К., 1968. – 214 с.
15. Гошко Ю. Історіографія етнографічних досліджень Лемківщини / Ю. Гошко, М. Мушинка // Лемківщина. Т. 1: Матеріальна культура. – Л., 1999. – С. 13-22.
16. Дмитренко А. Етнографічні дослідження Волині і Західного Полісся в другій половині XIX – першій третині XX століття: становлення наукової методики / А. Дмитренко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2005. – Вип. 20. – С. 15-21
17. Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. – К., 2004. – 383 с.
18. Дмитрук І. Ф. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 – етнологія / І. Ф. Дмитрук. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
19. Дьяченко М. Т. Етнографічні дослідження на Слобідській Україні / М. Т. Дьяченко // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 1. – С. 48-54
20. Дьяченко Н. Т. Этнографические исследования Слободской Украины в XVIII первой половине XIX веков (историко-этнографическое исследование): Автореф. дис. ... канд. истор. наук 07.00.05 – этнография / Н. Т. Дьяченко. – К., 1971. – 22 с.
21. Жуковський А. Джерела та історіографія Буковини / А. Жуковський // Матеріали V конгресу Міжнар. асоціацій українців. Історія: Зб. наук. статей. Ч. 2. – 2004. – С. 391-401.
22. Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К., 1978. – 173 с.
23. Леньо П. Ю. Становлення і розвиток етнологічної науки в Словаччині (основні етапи, напрями, проблеми): Автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.05 – етнологія / П. Ю. Леньо. – К., 2008. – 20 с.
24. Мойсей А. А. Румунські дослідники традиційної культури і побуту населення Буковини другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. 07.00.05 – етнологія / А. А. Мойсей. – Івано-Франківськ, 2005. – 21 с.

25. Мусаєва У. К. Історико-етнографічне вивчення народів Криму в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ століття: Автореферат дис. ... канд. іст. наук 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / У. К. Мусаєва. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
26. Непомнящий А. А. Научное изучение этнографии народов Крыма в начале ХХ века // Археология та етнологія Східної Європи : Матеріали і дослідження: Збірка наук. робіт, присвячена 135-річчю Одеського держ. ун-ту імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2000. – С. 119-134.
27. Олійник Н. Діяльність спілки етнологів та фольклористів м. Харкова / Н. Олійник // Українська культура: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції присвяченої Року культури в Україні 28 жовтня 2003 р. – Х., 2004. – С. 15-20
28. Піскун О. О. Основні етапи й аспекти дослідження історико-етнографічного регіону «Слобожанщина» / О. О. Піскун // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : Історія та географія. – 2012. – Вип. 44. – С. 157-160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_44_39
29. Пыпин А. Н. История русской этнографии. Т. III. Этнография малорусская / А. Н. Пыпин. – СПб., 1891. – 425 с.
30. Савченко Ф. Етнографічно-економічна анкета ХVІІІ віку на Слобожанщині / Ф. Савченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1929. – Вип. 3. – С. 119-123.
31. Степанов Н. Н. Этнографические исследования Василия Федоровича Зуева // Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая сер. – 1956. – Т. 30, вып. 1. – С. 181-182.
32. Сушко В. А. Етнографічні дослідження Слобожанщини на початку ХХІ ст. / В. А. Сушко // Українська культура: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції присвяченої Року культури в Україні 28 жовтня 2003 р. – Х., 2004. – С. 29-39; Сушко В. А. Етнографічні дослідження Слобожанщини на початку ХХІ ст. / В. А. Сушко // V Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації» : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., [Київ, 1-2 червня 2007 р.]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s2_8.php.
33. Сушко В. Слобожанщина в етнологічних дослідженнях ХVІІІ- ХХІ ст. / В. Сушко // Етнічна історія народів Європи. – 2006. – Вип. 21. – С. 136-140.
34. Федака П. П. Історія етнографічного вивчення Закарпаття в українській крайовій періодиці другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01 – історія України / П. П. Федака. – Ужгород, 2008. – 20 с.
35. Шушляннікова Н. Історіографічний нарис дослідження етнокультурних процесів на Херсонщині кінця ХVІІІ-ХХ ст. / Н. Шушляннікова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2008. – Серія 6: Історичні науки. – Вип. 6. – С. 124-130.
36. Якиминська Л. Історико-етнографічні дослідження Степового Побужжя: історіографічний аналіз / Л. Якиминська // Волинські історичні записки. – 2009. – № 2. – С. 180-186.
37. Ятищук О. Дослідження з етнографії Слобожанщини у ХVІІІ ст. / О. Ятищук // Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, Міжнародні відносини. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 310-317.
38. Ятищук О. Історіографія етнографічного дослідження Слобожанщини ХVІІІ ст. / О. Ятищук // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – 2009. – Вип. 1. – С. 185-189.
39. Ятищук О. Розвиток етнографічних знань Слобідської України в ХІХ ст. / О. Ятищук // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – 2010. – Вип. 2. – С. 292-296.
40. Ятищук О. В. Етнографічне дослідження Слобідської України в першій половині ХІХ ст. / О. Ятищук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія, 2008. – Вип. 1. – С. 245-247.
41. Ятищук О. В. Побут та звичаї українського народу в творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 – етнологія / О. Ятищук. – Л., 2009. – 18 с.